

ՖՐԱՆՑ ՎԷՐՖԷԼ

(ԱՌԱՆՑ ԻՆՏԵՆՏԻՎԱԼ ՄԱՐԴ ՄԸ)

«Տեղ մը չկայ որուն կը պատկանի», այսպէս Վէրֆէլ գրեց 1921ին իր ապագայ կնոջ:

«Ո՛չ քաղաք, ո՛չ երկիր, ո՛չ ժամանակ»: Վտարանդիութեան այս զգացումով ան մասնակից կը դառնար Աւստրո-Հունգարական կայսրութեան անկումէն ետք Փրակէն տեղահան եղող ուրիշ Գերման-Հրեայ գրողներուն: Սակայն, աննման իրեն բարեկամ Յորանց Բաֆֆայի, Վէրֆէլ ապացուցանեց թէ արտակարգօրէն ձեռնհաս էր ինքզինքը աննպաստ պարագաներու յարմարցնելու: Ան իր գրական հիանալի յաջողութիւնը պատե-

րազմներով և յեղափոխութիւններով մեծապէս ցնցուած չրջանի մը ընթացքին էր որ իրագործեց: Այդ շրջանը իր դաժնանկէտին հասաւ Նացիներուն յաղթանակով և զինք աքսորականի մը վերածելով: Միացեալ Նահանգներուն մէջ գտնուած իր վերջին տարիներուն, ան (ձայնասփռէն) յայտարարեց. «Ես Ամերիկացի եմ»: Բայց կասկածելի է թէ ան իսկապէս կրցաւ իր ինքնութեան առեղծըածը լուծել, մասնաւորաբար բախումը իր Հրեայ ծագումին և կաթոլիկ եկեղեցւոյ հրապոյրին:

Փիթըր Սթէֆան Շանկսի կողմէ այս

Շամիրամի օձապատոյտ ջրանցքին հետ կը յառաջանանք, դիտելով ծովը ու համբելով կարուստը լեռներուն, որոնք իրենց դունչները ծովին մէջ մխրճած՝ կը քալեն կարծես մեզի հետ: Բաղաքի մերձաօրութեան կը տեսնենք Վանի երկյարկանի շէնքերը, լայն փողոցներով, որոնց երկու կողմերուն՝ ծառաշարքեր իրենց անընդմէջ հասակները կ'երկարաձգեն: Կարելի չէ անշուշտ այս շքեղութեան հետ համեմատութեան բերել մեր գիւղական ցած տանիքները, փթիւրով ձեփուած պատերով տուները, իրենց նեղ և ծուռ ու մուռ փողոցներով:

Բաղաքի մուտքին՝ ուշ մնացած գաղթողներու բազմութեան դիմաց կեցած էր թուխ համազգեստով և սև ակնոցներով մէկը, որ կը յայտարարէ թէ քսանչորս ժամէն պէտք է ձգեն քաղաքը: Բէռն Արամն է, կը փսփոսային իրմէ քիչ մը հեռուն կեցողները: Վանեցիներ քէռա կ'ըսէին ակնոց կրողներուն: Կը խորհիմ թէ ո՛չ Հայաստանի և ոչ արտասահմանի մէջ

չէ մնացած մէկը, որ ինծի նման տեսած ըլլայ Վանի հերոս Արամը:

Յաջորդ օր, հօրս ձեռքէն բռնած, բարձրացանք Վանի դարաւոր ու հռչակաւոր բերդը, որու բարձունքէն սնդուս կտաւ մը ինչպէս կը պարզուէր Վանայ ծովը: Լեռուն, վերէն ինկած դազաղներու պէս կը ծփծփային կղզիները, անվերադարձ մեծ փառքերու դիրքը ինչպէս:

Յետոյ գացինք դիտելու Մհերի քարածառը, որուն մէջ հազարամեակներէ ի վեր փակուած կը մնայ Սասունցի Դաւիթի որդին, որ, ըստ աւանդութեան, խռոված աշխարհի չարէն և անարդարութենէն, կամաւորապէս ինքզինքը այդ քարածառին մէջն է զնդանք, որ հողէն ծնած Սիւրբիսի նման կը կենայ յաւերժին դէմ: Ժողովուրդը կը հաւատայ թէ երբ ժամանակը գայ, ան պիտի խորտակէ իր բանտին դուռը, աշխարհին բերելու խաղաղութիւն և երջանկութիւն: Ան մեր ուշացած Մեսիանն է:

Ե.

(Շարունակելի՝ 1)

նոր կենսագրութիւնը անկողնակալ դիրք մը կ'որդեգրէ, և թոյլ կու տայ որ փաստաթուղթերը և գէղարարը խօսին: Անտիպ յուշատետրեր, օրագրութիւններ, նամակներ և յուշեր ազատօրէն օգտագործելով, ան յստակօրէն կ'արձանագրէ Վէրֆէլի գրական կեանքին երկդիմութիւնները: Ինչպէս նաև իւրաքանչիւր գլուխի վերջաւորութեան՝ շեղագրուած պատմական մանրամասնութիւններ կը մէջբերէ, քաղուած Վէրֆէլիները լուսնանշող անձերու հետ կատարուած տեսակցութիւններէ: Այն ատակութիւնը, որուն միջոցաւ ձանկար կը միախառնէ քաղաքական գէղարարը Վէրֆէլի զգացական կեանքին տաքնապներուն և անապահովութիւններուն հետ, այս կենսագրութիւնը օրինակելի կը վերածէ:

Վէրֆէլի «Der Weltfreund»-ը (1911), մարդկութեան եղբայրութեան դրուատիքը, զինք Արտայայտչական Սերունդի գլխաւոր բանաստեղծ տիպոսին արժանացուց: Բայց շատ չուտով իր իտէալական ձգտումները անկման մատնուեցան Առաջին Համաշխարհային պատերազմին պատճառաւ, որուն հետեւանքով ան Ընկեր-վարական զօրաւոր հակումներ ունեցաւ: Հանրապետական Աւստրիոյ մէջ, 1920-ական թուականներուն, ան իր ասպարէզը նոր փուլի մը մէջ դրաւ: Հրաժարեցաւ իր նախկին արտայայտչական և Ընկեր-վարական իտէալներէն և զօրաւոր սերտ համաձայնութիւն յայտնեց կաթոլիկ եկեղեցւոյ հետ: Այսպէս, 1930-ական թուականներուն, ան Տօլֆուսի և Շուշնիկի մամուլաշարական վարչաձեւերուն գերաճառեալ պաշտպանը եղաւ:

Իր կեցուածքը Հիթլերի իշխանութեան տիրանալուն 1933ին՝ իր գիրքին երկդիմութիւնը կը բացայայտէ: Երբ Հէյնրիխ Մանի պէս ձախկողմեան հեղինակներ Փրուսիոյ Գրական կաճառէն կը վտարուէին, Վէրֆէլ նոր վարչաձեւին հաւատարմութեան ծանուցում մը ստորագրեց, 1933ի Մայիսին, Նացիներուն գիրքերու այրումով, նոյնիսկ իր գործերուն մէկ մասը փճացնելէ հետք, ան օրուայ իշխանութեան հետ խաղաղութեամբ ապրելու յոյսն կը մշակէր:

1933ի Դեկտեմբերին, ինքզինքը «Զեխուսելովաքիոյ Գերման փոքրամասնութեան պատկանող մէկը» կոչելով, Նացիացած Գրողներու Միութեան անդամակցութեան դիմեց: Հեղինակը այն էթէ նոյն թուականին Աւստրիացի հրատարակիչ մը իր «Մուսա Տաղի Բառասուն Օրերը» հրատարակեց, ուր ան Հայոց հալածանքը կը նկարագրէ Օսմանեան կայսրութեան վերջին տարիներու ընթացքին: Նմանա-թիւնը Հրէից հալածանքին հետ այնքան մեծ էր, որ Նացիները այս վէպը անմիջապէս արգիլեցին: Սակայն, Միացեալ Նահանգներու մէջ ան մեծ ընդունելութեան արժանացաւ և հսկայ ապաքանակով սպառող գիրք մը եղաւ ու Վէրֆէլը Զոշիդմի գլխաւոր հակառակորդ անունով գրողմեց:

1938ին, Գերմանացիներուն Աւստրիոյ գրաւումէն հետք, Վէրֆէլ և իր կինը Ֆրանսայի հարաւային մասը ապաստան գտան: Անոնց դժուարին և յուսահատ վիճակը Ֆրանսայի պարտութենէն հետք՝ յուզիչ գրուագ մըն է այս կենսագրութեան մէջ: Վէրֆէլին անունը առաջնակարգ տեղ մը կը գրաւէր Նացիներուն կողմէ ուղղուած հեղինակներուն ցանկին վրայ: Անձկալից մտիւններ անցուցին, խուսափելով Վիշիի իշխանութիւններէն և սպասելով արաւ-նագրերուն որոնց միջոցաւ Միացեալ Նահանգներ փախչիլ պիտի կարենային Սպանիոյ վրայէն: Հակառակ Ամերիկեան օգնութեան կազմակերպութիւններու միջամտութեան, Վէրֆէլը և կինը վերջապէս ստիպուած եղան լեռնային սահմանը ապօրէն անցնիլ և Սպանիա մտնել, խումբ մը գաղթականներու հետ (Հէյնրիխ Մանը անոնցմէ մին էր): Իր բախտին սուղակէտին՝ Վէրֆէլը Լուրտի մէջ հինգ մտիւններ մնաց և ուխտեց վէպ մը գրել սրբացուած Պէրնատէթ Սուպիրոսի մասին, եթէ հրաչքով մը կարենար ազատուիլ: Միացեալ Նահանգներ գտնուելուն միջոցին «Պէրնատէթի երգը» վէպն էր որ իրեն մեծագոյն յաջողութիւն մը իրականացուց և զինք հարստացուց: Սակայն իր վերջին տարիները հոն՝ ոչ թէ միայն իր տկար առողջութեան ստուերին տակը մնացին, այլ նաև զինք ամբաստանութիւններու

մատնեց թէ իր Հրէական հոգեւոր ժառանգութիւնը կ'սուրանար կաթոլիկ զգացումներու հանդէպ իր ըրած զիջումներով:

Այդ ճշմարտութիւնը թէ ան «հակա-Սեմական կնոջ մը հետ ամուսնացած էր» (այս ինք անձամբ ցաւով կ'ընդունի) իր կեանքին հեգնանքին աւելի մեծ իմաստ մը տուաւ: Երբ Ալման զինք նոր ճանչցած էր իր օրագրին մէջ զինք որպէս «գէր և ճպոտ սրունքներով Հրեայ մը» պատկերացուց: Բայց Վէրֆէլը, իրեն համար, աւելի հեղ անձ մըն էր իր նախկին կողակիցներէն — երգահան Մահլըբը, գծագրիչ Դոգոշյան և ճարտարապետ կրփիւսը: Ան ունէր գրող մը՝ որուն տաղանդը կարելի էր յղկել իր անձնական փառասիրութեան կարիքին համաձայն: Վէրֆէլ շատ շուտով անոր սիրային զգացումներով կապուեցաւ, թէև ան տակաւին Փրակ գտնուող երիտասարդ կնոջ մը հետ ամուսնացած էր, իսկ Ալման՝ կրփիւսին: Կարգ մը սիրային ցնցումներէ ետք անոնք վերջապէս ամուսնացան: Վէրֆէլը սրճարանի իր վառանդուն բարեկամներէն հեռացնելէ ետք, Ալման զինք գործի լծեց շարք մը գլխաւոր գործերու վրայ, իր շփոթ տանը մէջ: Անկասկած, ան գովասանքի արժանի է այս բնատուր ձիրք ունեցող անկանոն գեղարուեստասէրը կարգապահ արհեստավորի մը վերածելուն: Բայց ասոր համար Վէրֆէլը իր գաղափարաբանութիւնը որպէս գին վճարեց: Ալմանի ազդեցութեամբ ան իր երիտասարդութեան գաղափարներէն հրաժարեցաւ այնպիսի վայրագութեամբ մը՝ զոր Քաֆքան հաւատար կը նկատէ կոչումի մը ուրացման: Երբ Ալմանի հիւրասենեակը հակադիր եկեղեցականներու հաւաքատեղիի մը վերածուեցաւ — սէր Շուշլըրկը սովորական յաճախող մըն էր — Վէրֆէլին դիրքը աւելի երկդիմի եղաւ: Սաստիկ բախումներ ծագեցան երբ Ալման, որուն հակա-Սեմական զգացումները բացայայտ էին, Ֆրանքօն և Հիթլէրը պաշտպանելու սկսաւ: Նոյնիսկ իրենց աքսորին մէջ՝ Ամերիկա, Ալման կատաղի վիճաբանութիւններ գրգռեց, հաստատելով թէ Նացիներու կեդրոնացման ճամբարներուն մասին ըսուածները պարզ փոփախմբ են:

Այս սպրդասացութիւններուն դիմաց, Վէրֆէլը նուազ անպաշտպան պիտի ըլլար, եթէ իր անձնական ինքնութեան աւելի հաստատ հասկացողութիւն մը ունեցած ըլլար: Սակայն իր մանկութենէն սկսեալ, երբ իր ծնողքը զինք կաթոլիկ մանկապարտէսներու վստահեցաւ, ան յարափոփոխ եղած էր Քրիստոնէութեան և Հրէութեան հանդէպ իր ցոյց տուած հաւատարմութեան մէջ: Իր մեծագոյն քաղձանքը որպէս գրող՝ ապացուցանել էր թէ այս երկու վարդապետութիւնները կարելի է հաշտեցնել (իւր թատերախաղներէն մէկուն մէջ կը տեսնենք թէ Ս. Ֆրանսիս Ասսիզացին ձիաքարչ կառք մը հեծած է՝ Ահասուրուսի (Թափառական Հրեան) ընկերակցութեամբ): Այս՝ երկդիմութիւններու ծնունդ տուաւ և անոնք ողբալիօրէն բացայայտ եղան երբ Մարթին Պուպերի և Սիկմունտ Ֆրէժայի նման աւելի հիմնական տեսութեան հեղինակ մտաւորականներ իրեն լսալարէզ կարգացին: Շատ աւելի կնճառ խնդիրներ գոյացան երբ 1934ին Ամերիկեան թատրոնի մը ղեկավարը իրեն վստահեցաւ Հրէից ճակատագրին մասին Ս. Գրքէն ներշնչուած ապաւորիչ թատերախաղ մը գրել: Այս թատերախաղին բնագրին մէջ Քրիստոսի նման անձ մը կը տեսնենք, որ Հրեաները կը մխիթարեն Տաճարին կործանման առթիւ: Երբ Վէրֆէլի բացատրուեցաւ թէ ոյսպիսի վերջաւորութիւն մը անհաճոյ է Նիւ Եօրքի Հրեայ գաղութին և թատերախաղին յաջողութիւնը կը վտանգէ, ան վերջին արտը բարեփոխեց՝ գանց ընելով Քրիստոնէական ակնարկութիւնները:

Վէրֆէլի պատուախնդիր մարդ մը չըլլալը բացայայտօրէն կ'ականահարէ իր իրագործումները: Երբ 1940ին Նիւ Եօրք հասաւ որպէս զաղթական, ան յիշատակելի խօսքեր լսեց, որոնք Նացի Գերմանիոյ դէմ մղուած պատերազմը որպէս «կրօնական պատերազմ մը» կը նկարագրէին և որուն «բոլոր գեոմկրատական ոյժերը պէտք է որ միանային Հրէութեան փրկելու համար», և այսպէսով դէպի բարբարոսութիւն անկումը արդիւնէին: Բայց 1942ին Հոլիվուտի մէջ զինք կը տեսնենք քարոզիչը այն վարդապետ-

ԳՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ

Ուրախութեամբ և շնորհակալութեամբ ողջունեցինք Արմինէ Քէօշկէրեանի նոր երկը՝ Ներսէս Շնորհալի, Տաղեր և Գանձեր, 1987, Երևան:

Ներսէս Շնորհալիի Տաղերուն բաւական հարուստ մէկ հաւաքածուն վաղուց հրատարակուած է վեհափայտ (Բանք Զափաւ, էջ 397-519, ըստ 1928ի հրատարակութեան, որ նոյնին Բ. տպագրութիւնն է): Փոքրագիր այդ հատորին մէջ կը գտնուին 59 տաղեր:

Ա. Քէօշկէրեան, երկարաշունչ աշխատանքով, զանազան ձեռագիրներէ քաղելով, այդ թիւին վրայ կ'աւելցնէ 37 նոր անտիպ տաղեր, ինչ որ կը ներկայացնէ շօշափելի քանակ և որակ:

Այժմ ակնարկ մը գրքին բովանդակութեան վրայ: Ներածութիւն (էջ 5-22), Բնագրեր (էջ 3-364), Ծանօթագրութիւններ (367-429), Յանկեր (430-446):

Յատուկ յիշատակութեան արժանի է Առաջին Յանկը, ուր ներկայացուած են

Ճերսէս Շնորհալու հատուած - տաղերը ըստ առանձին երկերի և ըստ հատուածների սկզբնատողերի այբբենական դասաւորութեան, ընդամենը 65 կտոր (էջ 430-432):

Նոյնպէս կ'արժէ մասնաւոր յիշատակութիւն կատարել Ծանօթագրութիւններու մասին, թիւով 70, որոնք մանրամասն և զնահատելի տեղեկութիւններ կուտան Տաղերուն վրայ:

Եւ այժմ քանի մը մանր նկատողութիւններ քննադրերու մասին՝ ի շահ սոյն հատորին:

1. - էջ 54, տող 24. - Միաստուածութեան. ուղղելի Մի աստուածութեան: Նոյնը էջ 139, խորագիր, տող 3: էջ 140, տող 10: Դարձեալ, էջ 190, տող 1, միաստուածութիւն. ուղղելի մի աստուածութիւն: Նոյնպէս, էջ 298, տող 18, էջ 322, տող 4:

2. - էջ 86, տող 12. - խաչահանացն. ուղղելի՝ խաչահանուացն:

3. - էջ 91, տող 7. - դատապետք. ուղղելի՝ դատափետք:

4. - էջ 110, տող 5. - շուրջ զգերեզմանին. ուղղելի՝ շուրջ զգերեզմանաւն:

5. - էջ 167, տող 32. - անմեղանքին. ուղղելի՝ անմտանքին, համաձայն C ձեռագրին:

տութեան՝ թէ կաթոլիկութիւնը միակ հոգեկան ոյժն է որ իր կարեւորութիւնը ունի: Հրեաները պէտք է հասկնան թէ իրենց ճակատագրուած է «փօլօնիացիներու կամ Պուլկարացիներու պէս անպէտ ժողովուրդ մը ըլլալ»: Ժանկը աշուղիսի հակասութիւնները առանց որեւէ մեկնաբանութեան կ'արձանագրէ, սակայն միաժամանակ կը յիշէ թէ 1942ին «Պէրնատէթի Երզը» գրքէն շուրջ կէս միլիոն օրինակ սպառուած էր:

Այս հիմնալի կենսագրութիւնը կը յայտնէ թէ Վերֆէլը հակասական անձ մըն էր - գրող մը՝ օժտուած փայլուն իրատեսութեամբ, որուն կը պակսէր զայն պահելու հիմնական կարողութիւնը: Գրախօս Հանս Մայէր, որուն յուշերը Վեր-

ֆէլի մասին (արձանագրուած Ժանկքի կողմէ) 1920ական տարիներէն են, յետապահումն պատկեր մը կը ներկայացնէ: Ան կը գրէ. «Կրնայ ըլլալ որ ան Մարքսիստ մըն էր, օրինազանց մը կամ պահպանողական մը, նոյնիսկ կաթոլիկ մը: Ամէն բան փոփոխական էր և կախում ունէր պահուն ներմղումէն, յղացումէն և խոր զգացումէն»: Այսպիսի դատողութիւն մը կարելի է անգութիւն կատարել, բայց լուսարանող ազգացութիւն մը ունի թէ ինչո՞ւ Վերֆէլի կեանքն ու գործերը նշանակալից կը մնան, հակառակ որ այդ գործերը անցեալին կը պատկանին, իր գործերը իր օրերուն տաղնապնդուն և չփոթ բանականութեան արտայայտութիւնն են: